

Juudi rahvusvähemus Eestis

Tõlgitud saksakeelsest käsikirjast „Die Jüdische Minderheit in Estland“ (ERA.1107.1.165)

Kirjutatud nähtavasti 1937. aastal. Autor teadmata.

Tõlkija: M. Maripuu

Kui vaadelda juudi rahvusvähemuse olukorda erinevates maades sellest seisukohast, kui suured on neile riiklikult tagatud eriõigused rahvuslikuks ja kultuuriliseks enesemääramiseks ning autonoomiaks, siis teenib juudi rahvusvähemuse olukord Eestis erilist tähelepanu: Eesti on ainuke maa, kus käesoleval ajal juudid neile seadusega kindlaksmääratud ja seadusega reguleeritud autonoomia üle rõõmustada võivad. Õeldu muutub veel kaalukamaks, kui arvestada asjaolu, et juudi rahvusvähemus Eestis ei ole suur, seda nii absoluutses mõttes kui ka suhtelises arvestuses riigi kogu elanikkonda silmas pidades. Juute on Eestis umbes 4500 hinge, kellest 3050 on Eesti kodanikud ja 1500 teise riigi kodanikud. Rohkem kui 2/3 juudi kogukonnast elab Revali (u 2000) ja Dorpati (umbes 1500) linnades. On õige, et kultuuriautonoomiast oleks võimalik saada palju paremaid praktilisi tulemusi ja eeliseid, kui juudi rahvusvähemus oleks suurem, kuid see ei vähenda mingilgi moel juutidele tagatud kultuurilise autonoomia kui tähtsa faktori ja pretsetendi moraalsel tähendusel juutide ja teiste rahvusvähemuste võitluses oma rahvusliku ja kultuurilise enesemääramise õiguse tunnustamiseks. Fakti, et Eestis on juutidel selline kultuuriautonoomia saavutatud, tuleb tunnustada kui suurt sammu edasi õiglaste nõudmistele igatsetud teostamise teekonnal, lähtudes 1919. aasta rahukonverentsidel pidulikult kuulutatud demokraatlikest printsiipidest, nimelt rahvusvähemuste võõrandamatust õigusest täielikule seaduslikule võrdõigusele koos enamuses oleva põhirahvusega, enesemääramise õigusest kultuurilise eripära valdkonnas - õigustest, mille eest kogu maailma rahvusvähemused juba nii mitu aastat visa võitlust peavad. Neis tingimustes on Eesti riik oma rahvaesindajate ja valitsuse näol teeninud erilise tunnustuse ja lugupidamise otsuse eest tunnustada oma territooriumil rahvusvähemuste õigust rahvuslikule ja kultuurilisele enesemääramisele. Siiski ei ole ka siin paljud rahvusvähemuste seaduslikud õigused täies mahus realiseerunud. Tunnustatud ei ole veel rahvusvähemuste enesemääramise õigust sotsiaalse hoolekande alal, riiklikes ja linna teenistustes on suhtes rahvastiku arvuga rahvusvähemused ja eelkõige juudid erakordselt vähe esindatud. Võib aga loota, et ka selles valdkonnas vabadust armastav eesti rahvas oma rahvusvähemuste õiglastele ja seaduslikele vajadustele vastu tuleb.

Vaadeldes nüüd lühidalt kultuurilise enesemääramise võitluse erinevaid etappe Eesti juudi avalikkuse seisukohast ja visakem kohe ka pilk rahvusvähemuste õigustele, niivõrd kui need Eesti seadusandluses on piiritletud.

Kuni Eesti Vabariigi loomiseni moodustas Eesti juutkond ainult väikese osa ülevenemaalisest juutkonnast. Tookord kogu maailma haaranud rahvaste ja rahvusvähemuste enesemääramise liikumine, mis väljendus 1919. aasta vastavates rahulepingutes ja samuti ka Rahvasteliidu paktiga vastuvõetud garantiides, äratas ka Eesti juutides sarnase liikumise oma rahvusliku kultuuriautonoomia saavutamiseks. Juba esimene Eesti juudi koguduste esindajate kongress, mis toimus 11. kuni 16. maini 1919 Revalis, toetas ühehäälselt rahvuslikku kultuuriautonoomiat. Kongressi arvamusel oleks pidanud see peale kooli- ja koolivälise hariduse hõlmama ka sotsiaalset hoolekannet, juudi elanikkonna sisse- ja väljarännet, võitlust antisemitismi ja Palestiina-meelsusega. Sellest nähtub, et Eesti

juutkonna tookordsed esindajad olid kultuuriautonomias põhijooni üsna avaralt kavandanud.

Autonomias organitena pandi tookord ette:

1. Eesti juutkonna kongress kui autonomias seadusandlik organ, mis kutsutakse kokku iga kolme aasta järel kõikide koguduste esindajatest vastavalt proportsionaalse esindatuse printsiibile.
2. Eelpool mainitud kongressil valitakse rahvusnõukogu ehk täidesaatev organ õigusega kohustuslikus korras maksustada kõiki juudi kultuuriomavalitsusse kuuluvaid isikuid.

Erinevatel põhjustel, aga eelkõige juudi rahvusvähemuse väiksearvulisuse tõttu tunnustati juudi kogukonna kultuuriautonomias ametlikult alles 12. veebruaril 1925 Riigikogu poolt vastu võetud seadusega, mille kohaselt võisid kultuuriautonomias moodustamise õiguse üle röömustada need vähemusrahvused, kelle Eesti kodakondsuga hingede arv on üle 3000. Selle seadusega kaasati juudid, kellel täpselt see minimaalne arv ette näidata oli, ametlikult tunnustatud vähemusrahvuste hulka. Juudi rahvusvähemusel jäi vaid kuulutada oma valmisolekut teostada 25. veebruaril 1925 vastuvõetud seadusega garanteeritud rahvusvähemuse autonomias.

See sündis 19. oktoobril Revali juudi koguduse esindajate eestvedamisel kõigi juudi koguduste nimel, kusjuures esitatati ka statistilised andmed, mille kohaselt Eesti kodakondsusega juutide arv oli 3045. 30. märtsil 1926 ilmub valitsuse määrus valimiste kohta esimeses juudi kultuurnõukogus (kultuuriautonomias seadusandlik organ). Valimised esimeses kultuurnõukogus toimusid 23., 24. ja 25. mail 1926, sellest võttis osa 1464 kodanikku, st 71%¹ Eestimaa juudi rahvusest kodanikest. Esimene juudi kultuurnõukogu kutsuti kokku 1927. aasta 6. juuniks, ning mis astus seaduse nõuete kohaselt ühehäälselt välja juudi rahvusvähemuse kultuuriautonomias teostamise toetamiseks. Sellega oli lõplikult saavutatud ametlik ja faktiline juudi rahvusvähemuse kultuuriautonomias ja astunud sammi selle praktilise elluviimise suunas.

Üldiselt tuleb märkida, et Eesti demokraatlik seadusandlus sisaldab terve rea seadusi, mis Eestis elavate rahvusvähemuste õigusi kaitsevad ning kultuurilise enesemääramise printsiip on üheks selle noore riigi põhiõigustest tema sünni esimesest päevast alates. Juba "Manifest kõigile Eestimaa rahvastele", mis avaldati Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise päeval 24. veebruaril 1918, kuulutab pühalikult, et "Vabariigi piirides elavatele rahvuslistele vähemustele, venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonomias õigused". 2. detsembril 1918 välja antud Eesti valitsuse määrus ütleb: "Õpilase emakeelt tunnustatakse õppekeelena kõikides Eesti koolides" (§ 1).

"Kõik olemasolevad avalikud koolid tuleb rahvusliku proportsionaalsuse järgi ümber korraldada viisil, et rahvusvähemustele luuakse koolid või klassid seal, kus vajalik arv õpilasi on olemas" (§ 2).

Eriline tähendus selles kontekstis on "Avalike algkoolide seadusel", mille Eesti Asutav Kogu võttis vastu 7. mail 1920. Vastavalt nimetatud seadusele on algkool emakeelne (§ 2).

¹ Siin on ilmselt viga. T. Šor kirjutab, et hääletamise õigust omasid 2041 juudi kodanikku, seega 71% on õige. Samas artiklis on öeldud, et teiste andmete järgi valimis õigust omasid 3300 kodanikku. Vt. <http://eja.pri.ee/history/kultuuraut.pdf> [M.R.]

Emakeelena arvestati vastava rahvuse keelt. Kui on olemas vähemalt 20 koolikohustuslikku õpilast ühest rahvusvähemusest, kelle õpetamine on ühe õpetaja juhendamisel võimalik, siis on kooli ülalpidav asutus kohustatud moodustama nende õpilaste jaoks eraldi kooli või klassi.

Samast vaatenurgast ning kooskõlas uue aja demokraatlike õiguslike arusaamadega lähtub ka Eesti Vabariigi põhiseadus, mis ütleb: "Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised" (§ 6). "Ei või olla avalik-õiguslikke eriõigusi või paheõigusi sõltuvalt tema sünnimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises, kelle juurde ta kuulub. Rahvusvähemuse liikmetel on õigus ellu kutsuda autonoomseid institutsioone, kelle ülesannete hulka kuulub oma rahvuskultuurilise ja sotsiaalse hoolekande huvide kaitsmine."

Kuid Eesti seadusandluses ei ole piisavalt selgelt määratletud, millistele Eesti Vabariigis elavatest rahvustest on seadusega tunnustatud rahvusvähemuse õigused tagatud. 24. veebruari 1918. aasta seadus ei tee selles suhtes mingit vahet kõigi rahvuste vahel, kes Eestimaal elavad. Seadus nimetab venelasi, sakslasi, rootslasi, juute jt. Aga samal päeval moodustatud Eesti Ajutise Valitsuse koosseisus oli rahvusvähemuste alaseks asjaajamiseks määratud vaid 3 ministrit – üks sakslane, üks venelane ja üks rootslane. Küsimust oli kavas reguleerida eriseadusega, mis Eesti Ajutise Valitsuse poolt ka vastu võeti ja milles asuti seisukohale, et rahvusvähemuseks tunnistatakse sakslased, venelased, rootslased ja lätlased. Ka põhiseadus on seisukohal, et vähemusrahvuseks tunnistatakse ainult need rahvused, kes – nagu seadus sätestab - on Eestimaaga põliselt seotud ja nimelt sakslased, rootslased ja venelased. Nagu me näeme, ei olnud viimane seisukoht soodne juutide jaoks, keda vähemusrahvuseks ei tunnistatud, kuid tänu Revali juudi kogukonna mõnede esindajate poolt ettevõetud sammudele ja läbirääkimistele, mida toetas ka riigikogu saksa fraktsioon, tunnistati 12. veebruaril 1925. aastal vastuvõetud vähemusrahvuste seaduses vähemusrahvuseks kõik rahvused, kelle Eesti kodakondsusega hingede arv on vähemalt 3000. Seega anti ka juutidele õigus kultuuriautonomiam loomiseks. Juudi kultuuriautonomiam tegevusalasse kuuluvad: juudi avalike ja erakoolide organiseerimine, haldus ja järeelvalve, hoolekanne juudi rahvusvähemuse koolivälise väljaõppe ja teiste kultuuriliste vajaduste eest ning selleks otstarbeks rajatud institutsioonide ja ettevõtete haldamine.

Sotsiaalse hoolekande küsimus, millel on juudi rahvusvähemuse jaoks suur tähendus, on praeguse seisuga lahtiseks jäänud ja reguleeritakse pärast heakskiitmist kultuuriautonomiam seadust täiendava eriseadusega.

Kõik küsimused, mis on seotud rahvusvähemuste koolide rajamisega, tuleb kultuuriomavalitsuse organitel otsustada koos vastava linna või maakonna omavalitsustega. Tema otsused kinnitab haridusministeeriumi ettepanekul Vabariigi Valitsus.

Kultuuriomavalitsuse ja kohaliku omavalitsuse erimeelsuse korral langetab otsuse Vabariigi Valitsus. Avalike koolide rajamisel või üleandmisel kultuurivalitsuse organitele määrab Vabariigi Valitsus summa, mille ulatuses tuleb kohalikul omavalitsusel koolide ülalpidamist toetada. Juudi kultuuriomavalitsuse sissetulekuallikateks olid vastavalt seadusele: 1) kõikide kultuuriomavalitsuse liikmete kohustuslik maksustamine vastavalt juhtivate organite poolt väljatöötatud ja Vabariigi Valitsuse poolt kinnitatud määradele; 2) summad, millega riik finantseeris alg- ja põhikoolide ülalpidamist; 3) kohalike omavalitsuste kanda võetud subsiidiumid alg- ja põhikoolide jaoks; 4) Vabariigi Valitsuse ja kohaliku omavalitsuse subsiidiumid muuks kultuuriliseks otstarbeks ja 5) erinevad annetused, toetused ning pärandused.

Juudi kulturomavalitsuse organiteks Eestis on:

1) kultuurnõukogu, mis koosneb 27-st liikmest, valitud kõigi Eesti kodakondsusega juudi elanike hulgast. Kultuurnõukogul on kulturomavalitsuse seadusandlik funktsioon. Kultuurnõukogu valitakse kokku perioodiliselt omaette sessioonideks. Tema ametiaja pikkuseks on 3 aastat;

2) kultuurvalitsus, valitud kultuurnõukogu hulgast, koosneb 7-st liikmest, on kulturomavalitsuse täidesaatev organ;

3) kultuurhoolekogu, kes koostab rahvusnimekirju, teeb maksude küsimuses koostööd maksuinspektoritega ja haldab koole. Juudi kultuurvalitsuse alluvusse kuulub hetkel Eestis 4 algkooli (3 neist on riiklikud ja neid majandatakse koos riigi ja linnaomavalitsusega) ja 2 põhikooli, mida toetatakse riiklike subtsiidiumidega. Õppekeeleks on ühes neist koolides heebrea keel, teistes jidiš. Õppekeele küsimuses piirdub seadus üldise määratlusega, et rahvusvähemuse koolides peab õppekeeleks olema emakeel, mis juutide puhul selle rakendamisel konflikte põhjustas, kuna lahtiseks jäi küsimus, millist keelt tuleb emakeelena mõista, kas jidiši või heebrea keelt.

Selle küsimuse lahendamine on tüliõunaks juudi kultuurnõukogu kahe partei, heebrea keele pooldajate ja jidišistide vahel, seetõttu ei tugine juudi kulturomavalitsuse koolides emakeele kasutus ühtsele, suletud süsteemile, kuna osades koolides kasutatakse jidišit, teistes koolides heebrea keelt. Väljaspool kultuurilises tegevuses osalemist ja igapäevast elu pole juudi keelel (nii jidiš kui heebrea) suurt tähendust ja seda ei kasutata ei ametlikus ega ärilises kirjavahetuses, mis on ka mõistetav, kui arvestada juudi rahvusvähemuse väikest arvu. Kõrvalpõikena eelnevast väärib üldiselt märkimist, et Eesti Vabariigi iseseisvuse 10. aastapäeval avaldati Riigikogu poolt rahvale suunatud manifest ka heebrea ja jidiši keeles, mida kohalik juutkond suure rahulolutundega tervitas.

Eestimaa juudi koguduste suhtes on teada anda, et alates kultuurautonoomia rakendamisest piirnes nende kompetents ainult usuliste küsimuste ja usulise heategevusega. Kuna nad oma iseloomu ja struktuuri poolest kujutavad endast puhtalt usuühingut, siis reguleerib 1925. aasta seadus nende tegevuse alused usuelu raames vastavalt kiriku ja riigi lahutamise printsiibile. Vastupidiselt kultuurautonoomia organitele ei olnud juudi koguduste jaoks kehtestatud kohustuslikke makse ja nende sissetulekud moodustusid ainult vabatahtlikest panustest ja ühekordsetest toetustest. Küsimust juudi rahva ametliku puhkepäeva kohta selles seaduses ei reguleeritud ja muutust sellesse küsimusse vaevalt et kehtestatakse. Takistuseks on siin taas juudi rahva väike arv, mistõttu ei ole seda küsimust kunagi ka kohalikes juudi ringkondades tõstatatud.

Kultuuriomavalitsuse koolides on laupäev puhke-, pühapäev aga tööpäev.

Eesti riigi rajamisel oli kodakondsuse küsimus juudi elanikkonna jaoks eriliselt terav määruse tõttu, mille Maanõukogu 1918. aastal vastu võttis. Vastavalt sellele määrusele loeti Eesti kodanikuks kõik Eesti territooriumil sündinud isikud ja samuti ka kõik need, kes olid registreeritud väärselt moodustatud Eesti Vabariigi piirides paiknevasse asukohta. Õigusega olukorra tagajärjel, milles juudid praegusel Eesti territooriumil Vene tsaaririigi kodanikena olid, ei ole olnud neil võimalust end siia registreerida isegi siis, kui nad siin sündinud olid. Vaatamata sellele ei võtnud Maanõukogu (kes tegeles tol ajal Eesti Vabariigi ülesehitamisega) vastu juute puudutavat eriseadust ja see viis selleni, et juute loeti

massiliselt välismaalasteks. Alles tänu arvukatele pingutustele ja sammudele, mis kohalik juudi kogukond ette võttis, õnnestus küsimus osaliselt lahendada juutide jaoks soodsamas suunas, igatahes kaotas kodakondsuse küsimus kohaliku juudi rahvusvähemuse jaoks oma teravuse ja riik ei teinud juudi päritolu isikute vastuvõtmisel takistusi.

Lühike ajalooline ülevaade.

Kuigi kohalikes arhiivides leiame märkmeid üksikutest juutidest juba 14. sajandist, võib ajalooliselt siiski tõendada, et praeguse juudi rahvastiku päritolu on väga noor. See ulatub tagasi eelmise sajandi 40-ndatesse ja 50-ndatesse aastatesse, mil tsaar Nikolai I ajal kantonistid siin paikkonnas oma väeteenistust välja teenisid. Need niinimetatud Nikolai soldatid moodustasid siin oma kogukondi ja jäid pärast väeteenistuse väljateenimist siia lõplikult elama. See õigus oli neile tagatud alates Aleksander II valitsemisaja algusest 1865. aasta seadusega. Järgnevalt suurenes rahvastiku arv tänu käsitöölisele ja esimese gildi kaupmeestele, kes samuti tänu mainitud 1865. aasta seadusele said siia elama asumise õiguse. Eelpool mainitud inimeste kategooriatest, Nikolai soldatitest ja käsitöölisest, moodustusid praeguse Eesti territooriumil juudi kogukonnad. Siin elavad juudid pidid tihti taluma Vene tsaaririigi valitsusepoolset jälitamist. Korduvalt toimusid juutide massilised väljaränded. Eriti kohutavad olid need 1890-ndatel aastatel ja XX sajandi alguses, mis vähendasid tunduvalt kohaliku juudi rahva arvu. Vastavalt üldisele režiimile, mida keiserlikul Venemaal väljaspool asulat elama asunud juutide suhtes rakendati, olid ka siin juutide õigused vaatamata elamisloale tugevasti kitsendatud, seda näiteks kinnisvara omandamisel, kutsevalikul, liikumisvabaduses. Siiski õnnestus paljudel kohalikel juutidel tänu oma raudsele usinusele tagada endale kindlustatud elu-olu, suur hulk kohalikust juudi rahvastikust kuulus väikekaupmeeste ja käsitöölise klassi. Juudi keskuste puudumise tõttu kannatas ka kohaliku juudi rahvastiku kultuuriline tase, kuigi ülikoolilinnas Dorpatis oli olukord tänu arvukate üliõpilasnõukogude pingutustele mõnevõrra parem. Viimased aitasid väga palju kaasa kohalike juutide kultuurielu edendamisele ja äratasid neis huvi ühiskondlikke probleemide vastu. Selles osas on väga suured teened Dorpati juudi üliõpilasseltsil "Akademischer Verein" (Akadeemiline Selts) (asut 1884), mis oli kohaliku juudi rahva hulgas eriti populaarne. Tema ridadest võrsusid mitmed õpetlased ja silmatorikavad avaliku elu tegelased. Üliõpilaskond oli ka esimeste koolide asutajaks, kus juudi lapsed lisaks puhtalt juudi ainetele ka üldhariduslikku õpetust said.

Seoses Eesti Vabariigi loomisega kerkisid Eesti juutkonna ette, kes nüüdsest ainult iseenele toetuda sai, uued ülesanded. Nüüd tuli rakendada kogu oma jõud väärilise eksistentsi saavutamiseks vastloodud vabas, väikses riigis. Ja võime öelda, et Eesti juutkond seisis sellel tähtsal momendil oma ülesannete kõrgusel.

Kohe pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamist alustab Eesti juutkond aktiivset ühiskondlikku tegevust avaliku elu täielikuks ümberkorraldamiseks, juudi kogukonna keskorganite loomiseks, nagu näiteks rahvuslik-poliitiline komitee, terve rea juudi koguduste kongresside kokkukutsumiseks, kus valiti esimesed Eesti juutkonna rahvusnõukogud. Justkui punase niidina läbib kogu seda pinevat tegevust Eesti juutkonna paendumatu tahe oma kultuuriautonoomia saavutamiseks.

Kultuuriautonoomia seadus kutsus ellu juudi rahvusvähemuse omavalitsuse, kuigi piiratud mahus. Vaatamata suurele hulgale erimeelsustele rahvusliku omavalitsuse rajamisel nii sise- kui välisvastastega, on see siiski Eesti juutkonna suur saavutus ja tähtis toetuspunkt edasises võitluses helge tuleviku nimel.